

BÉTERA 1525-1635: MORISCOS, REPOBLACIÓ I CRISI

Joan Manuèl Pons Campos

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
-------------------	---

I. DE MUDÈJAR A MORISC

Pèrdua d'una identitat	13
Revolta i Conversió	22
Concòrdia i evangelització	26

II. POBLACIÓ, ECONOMIA I SOCIETAT

Un poblament que augmenta	35
Explotació de la terra i el comerç	43
Grans magnats	45
La pressió feudal.....	48
El govern local	53
Conflictes interns.....	56
Bandolerisme	59
Processos inquisitorials.....	61
<i>Rectoria de moriscos</i>	65
El <i>desarmament</i> de 1563	71
El senyoriu de Bétera.....	73

III. LA VIDA QUOTIDIANA

La família	91
Noms i cognoms	94
La casa	97
Llengua	99
Creences.....	100

IV. LA DEPORTACIÓ

Edicte d'estranyament.....	105
El "Fals avalot"	110
L'embarcament	113
La diàspora morisca.....	118
Bens dels moriscos expulsats	121

V. LA CRISI POSTERIOR

Bétera sense moriscos.....	127
Repoblació i <i>Carta-pobla</i>	130
La Universitat de la vila	136
Situació de la Senyoria	138
Penúria de l'església	141
Panorama demogràfic, 1610-1633.....	144
El vi, una producció pròspera.....	149
La fi d'un <i>condomini senyorial</i>	152
EPÍLEG	163

DOCUMENTS

1. Desarmament de 1563	167
2. Possessió d'Elena Boïl, 1608	174
3. Ban de l'expulsió	180
4. Carta del virrei de València a Felip III.....	184
5. Memòria d'embarcament.....	186
6. Carta de Nova Població	187
7. Abans i després en els drets senyorials	195
8. Nòmines de la població de Bétera.....	201

FONTS ARXIVÍSTIQUES	211
---------------------------	-----

BIBLIOGRAFIA.....	214
-------------------	-----

INTRODUCCIÓ

“*Cristians nous de moros*” o, simplement, “*moriscos*”, és el nom d'un col·lectiu de persones que l'any 1609 hauria de patir un injust desterrament de les nostres terres.

Eren els successors dels que la historiografia moderna anomena *mudèjars* (“*els dominats*”), més coneguts en el llenguatge de l'època com a *sarraïns* o *moros*. El canvi de nom s'havia produït al regne de València entre els anys 1525 i 1526, quan foren obligats a una conversió forçosa al cristianisme –entre 1501 i 1502 ho havien sigut els moriscos granadins i castellans–. Esta acció passava per alt tots els drets que, fins aleshores, la Corona els havia atorgat i que els permetia continuar fidels a la fe i als costums de Mahoma.

El regne de València s'havia convertit en el focus principal del nou agrupament humà: al segle XVI, més d'un terç de la població total pertanyia a dit col·lectiu. Proporcionalment, molt més nombrós ho seria a Bétera, on els *moriscos* constituïen una comunitat majoritària, per no dir l'única.

La conversió que els varen aplicar, pel mateix fet de ser per la força, en absolut es convertí en un mitjà integrador amb la resta de la societat cristiana.

Més bé tot el contrari, es tornà en un signe diferenciador i discriminatori que acabà per transformar la vida quotidiana dels nous cristians en un sincretisme i en una apostasia manifesta en tots els àmbits. Però els veritables culpables d'esta situació no serien altres que els propis impulsors de la iniciativa: els representants de les altes instàncies, tant religioses com polítiques.

Després de poc més de huitanta anys d'una comprensible inadaptació social i de la desconfiança mútua, malgrat tots els intents pacífics per a doblegar-los, va sorgir la idea de treure'ls fora de les fronteres de l'imperi acusats de *crim de lesa Majestat divina i humana*. Fatal determinació, sí, i no sols pel que fa als *moriscos* per raons òbvies, sinó també ho seria per als senyors dels feus on habitaven, els quals es toparien amb unes conseqüències econòmiques i socials imprevistes que acabarien per esquitar al propi govern foral.

Però no es va acabar ací la desgràcia d'aquella gent. Una vegada desembarcats en terres del nord d'Àfrica, pocs haurien de sobreviure a la tràgica diàspora que els esperava. Grups de persones sense escrúpols, suposadament germans en la fe i en la cultura, se n'aprofitaren de la feblesa de condicions dels *moriscos* per assaltar-los, furtar el poc que portaven damunt i, fins i tot, per a ferir-los i ocasionar-los la mort.

Encara que m'he referit el que va succeir amb el col·lectiu *morisc* en termes generals, cap de les situacions esmentades serien alienes a les patides pels *nous convertits* de Bétera.

Així puix, a estos i a la situació produïda una vegada trets de les nostres terres, està dirigit el present estudi. La seua elaboració no ha sigut gens fàcil i, molt segurament, l'anàlisi que els propose en les pàgines següents els resultarà incomplet. Però, malgrat tots els impediments i per damunt del que puga opinar respecte al tema l'amable lector, he cregut prioritària la divulgació d'una història que entranya una emocionant paradoxa, tal com expressa el pregó que vaig pronunciar a les Festes d'Agost de l'any 2000 (*Bétera oberta al cor i al món*):

"...Segurament, als ulls de hui dia, algú podrà exclamar: "que més ens dona!, eren moros!", o bé que: "és una història massa antiga i no fa falta recordar-la!" Però qui així ho pensa va malencertat. Perquè aquella gent era ben beterana... sentien dins el cor la xicoteta pàtria que deixaven enrere, tant com ara la podem sentir els beterans que estem ací o els que per diverses raons ens trobem fora, la majoria descendents dels que vingueren poc després a omplir, precisament, el buit que va deixar aquella generació de Bétera extingida tràgicament".

Joan M. Pons Campos

(Palma, tardor de 2012)

FONTS ARXIVÍSTIQUES

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ:

Llibre del Repartiment, Registre de Cancelleria, n.5.6 i 7.
Jaume I, Registre de Cancelleria, n. 11
Cancelleria R-884
Cancelleria R-703

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA:

Batllia: Amortització i Segell, exp. 1.058
Batllia General n. 1.432
Diversos: Nicolau Primitiu, pergami 772
Diversos: Nicolau Primitiu, pergami 846
Escrivania de Cambra, expedient n. 260 (1729)
Escrivania de Cambra, expedient n. 148 (1781)
Generalitat, 1438 (1610)
Generalitat: Manifest del vi, 4.830-4.930 (1621-1627)
Manaments i Empars: Llibre 5, M. 54 (1613).
Mestre Racional, 489
Mestre Racional, 8.841
Mestre Racional: llig.490
Mestre Racional: Coronatge i Maridatge, reg. 10.403 (1527)
Mestre Racional: Coronatge i Maridatge, reg. 10.406 (1571)
Mestre Racional: Coronatge i Maridatge, reg. 10.405 (1588)
Mestre Racional: Coronatge i Maridatge, reg. 10.414 (1616)
Mestre Racional: Coronatge i Maridatge, reg.10.420 (1629)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.888 (1535)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.892 (1553)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.893 (1572)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.894 (1584)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.897 (1605)
Mestre Racional: Morabatins, reg. 10.899 (1608).
Mestre Racional, Morabatins, reg. 10.902 (1626)
Mestre Racional, Morabatins, reg. 10.904 (1632)
Mestre Racional, Morabatins, reg. 10.905 (1638)
Real Audiència, n. 522
Real Audiència, n.1.320
Real Audiència, n. 7.371 (1624)
Real Audiència: Processos Criminals: 2ª part n.8 (1526)
Real Audiència: Processos de Madrid, R-57 (1615)
Real Audiència: Processos de Madrid, I-J.844 (1617)
Real Audiència: Processos de Madrid, I-J.889 (1626)
Real Audiència: Processos de Madrid R-27 (1581)
Real Audiència: Processos de Madrid C-120 (1586)
Real Audiència: Processos, I, S, 1.829 (1607)
Real Audiència: Processos, III, 2.376 (1607)
Real Audiència: Processos III i Apèndix, 7.371 (1626).
Real Audiència; Processos, I, T, 98 (1613)
Real Audiència, III, 3.952
Real Cancelleria, R-256
Real Cancelleria, 392 (1622)
Real Cancelleria, 562 (1563)
Real Cancelleria, 611
Real Cancelleria: *Curie Lugartenentiae* n. 1.333
Varia: llibre 156 (1620)
Varia: llibre 158 (1590)
Varia: llibre 159 (1596)
Varia: llibre 160 (1650)
Varia: llibre 172 (1638)

ARXIU MUNICIPAL DE VALÈNCIA:

Fons Serrano Morales: manuscrit 6.804 (*Papers d'alguns pobles*) n. 45.

ARXIU DE LA CATEDRAL DE VALÈNCIA:

Pergamí n.1.317

ARXIU GENERAL DE SIMANCAS:

Estat, llig. 217 (1609)

Estat, llig. 241 (1611)

ARXIU HISTÒRIC NACIONAL:

Secció Noblesa: Frias, C. 72, D165-190 (1614)

Osuna, llig. 794

Inquisició, llibre 936

Inquisició, llibre 915

Inquisició, llibre 938

Inquisició, llibre 939

Inquisició, Edicte de Gràcia de Benimuslem, 23 ff. (1574)

ARXIU DE LA DIÒCESI DE VALÈNCIA:

Llibre de Llicències, 344,1-2, (1599)

Llibre de Llicències, 340,1,(1573)

Llibre de Llicències, 339,1, (1574)

Llibre de Llicències, 342,1-2, (1587)

Llibre de Llicències, II, 343,1,1, (1597)

Llibre de Llicències, 343,1,2, (1593)

ARXIU PARROQUIAL DE BONREPÓS I MIRAMBELL:

Quinke Libri, 1582

ARXIU PARROQUIAL DE BEGÍ:

Llibre de batejaments, 1574.

ARXIU PARROQUIAL DE SOGORB:

Quinke libri, Batetjaments, 1570

REAL ACADÈMIA DE LA HISTÒRIA DE MADRID

Colecció Luis Salazar y Castro, I, 17, ff. 74-102 (1602 ...)

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, GASPAR: *Expulsión de los moriscos de España por la S.C.R. Magestad del Rey Don Felipe III nuestro Señor*. València, casa de Pedro Mey, 232 pp. (1610).
- ALANYA, LLUIS : *Aureum opus Regalium Privilegiorum civitatis et Regni Valentiae*. Valencia 1515. València, Facsímil en Textos Valencianos, 33, i Anubar, índex preparats per Mª Desamparados Cabanes, 589 pp. (1972).
- ALONSO BERZOSA, JORGE A.; PONS CAMPOS, JOAN M.: *Junta de Montes i Senyoriu Territorial de Bétera: la seua història, la seua obra (1878-2004)*. Museros (València), 256pp. (2006, també en versió castellana de 2004).
- ARDIT LUCAS, MANUEL: «Los Moriscos». *Historia del pueblo valenciano*, volum II, pp. 433-452. València, Diari Levante, Graficuatro, S.L., (1988).
- BARCELÓ TORRES, M^a DEL CARMEN: *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*. València, Universitat; Madrid, instituto Hispano-àrabe de Cultura, 399 pp. (1984).
- BENITEZ SÁNCHEZ-BLANCO, RAFAEL: *Heroicas decisiones, la monarquía católica y los moriscos valencianos*. València, Institució Alfons el Magnànim, 431 pp. (2001).
- BIBLIOTECA DEL COL·LEGI DEL PATRIARCA: *Demostración en hecho de el error conque ha litigado los pretendientes de los lugares de Betera, Chirivella y Masanaza*. Segle XVII .
- BIBLIOTECA NACIONAL: *Hecho que se representa por parte de don Guillen Boil de Rocafull, para que conste que es el sucesor legítimo en la Baronía de Betera...* Manuscrit n.3.278.
- BLEDA, JAUME: *Crónica de los moros de España*. València, Imprenta Felipe Mey, 1072 pp. (1618).
- BRAMON, DOLORS: *Contra moros i jueus*. València, edit. 3 i 4, 215 pp. (1981).
- BOIX RICARTE, VICENTE: *Historia de la ciudad y reino de Valencia*. 3 vols. València, Benito Monfort (1845).
- BORONAT BARRACHINA, PASCUAL: *Los moriscos españoles y su expulsión*. 2 vols. València. Vives Mora, (1901, facsímil Granada, Servei de Publicacions de la Universitat, 1992).
-*El B. Juan de Ribera y el R. Colegio de Corpus Christi*, València, Impremta de F. Vives y Mora, 398 pp. (1904).
- BÛRNS, ROBERT I.: -*Colonialismo medieval*. València, Tres i Quatre, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 4, 485 pp. (1987).
-*El regne croat de Valencia*. València, València, Tres i Quatre, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 17, 797 pp. (1993).
- CALLADO ESTELA, EMILIO: «Dominicos y moriscos en el reino de Valencia». Alacant, *Revista de historia moderna*, 27, pp.109-134 (2009).
- CARRASCO, RAFAEL: *Deportados en nombre de Dios*. Barcelona, Ediciones Destino; col. Imago Mundi n.162, 380 pp. (2009).
- CARUANA I REIG, JOSEP (Baró de San Petrillo): *La torre Bufilla*, diari La Vanguardia, (10 de febrer de 1929).
- CASEY, JAMES: *El Reino de Valencia en el siglo XVII*. Madrid, Siglo XXI editors, 282 pp. (1983).
- CASANOVA HERRERO, EMILI: «La frontera castellano-catalana en el País Valenciano». Madrid, *Revista de Filología Románica*, n. 18, pp. 213-260 (2001).
- CASTÁN ESTEBAN, JOSÉ L.: «La influencia de la trashumancia aragonesa en la onomàstica valenciana». Universitat de València, *Congrés internacional de toponímia i onomàstica catalana*, p.15-38. (2002).
- CASTELLS ADRIAENSENS, JOSÉ M. DE...: *Topografía médica de Bétera*, tesis inèdita de la Universitat Central de Madrid, Facultat de Medicina, 2 vols (1931).

- CATALÀ SANZ, J. A.; URZAINQUI SÀNCHEZ, S.: «Perfiles básicos del bandolerismo valenciano: del desarme a la expulsión (1563-1609)». Alacant, *Revista de historia moderna*, 27 (2009).
- CERDÀ DE TALLADA, MAXIMILIÀ: *Relación verdadera de la expulsión de los moriscos de Valencia*. València, Manuscrit convent dels Sant Domènec.
- CISCAR PALLARES, EUGENIO: *-Las Cortes valencianas de Felipe III*. València, 212 pp. (1973).
- Tierra y señorío en el País valenciano (1570-1620)*. València, Del Cenja al Segura, 404 pp. (1977).
- «Prestamistas moriscos en Valencia»*. València, *Cuadernos de Historia*, V, pp. 269-286 (1975).
- Moriscos, nobles y repobladores*. València, Generalitat valenciana, edicions Alfons el Magnànim, 58, 244 pp. (1993).
- DANVILA COLLADO, MANUEL : *-La Germania de Valencia*. Madrid, Real Acadèmia de la Història, M. Ginés Hernández, 524 pp. (1884).
- La expulsión de los moriscos españoles*. Madrid, Llibreria de Femando Fe, 351 pp. (1889).
- DE LA JUSTICIA, JOSÉ; ARNAU, JUAN MARIANO: *Historia de la virgen de la Cueva Santa*. València, Bernardo Nogués, 251 + 4 pp. (1655).
- ESCOLANO, GASPÀR JOAN: *Década primera de la història de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*. València, Pedro Patricio, 2 vv. (1610-1611).
- ESPALZA, MÍQUEL DE...: *Los moriscos antes y después de la expulsión*. Madrid, Editorial Mapfre, 312 pp. 2ª edic. (1994).
- FELIPO ORTS, AMPARO: *-«El control de producción vinícola en el País valenciano»*. València, *Estudis*, 11, pp. 43-74, (1984).
- «Producción y consumo de vino en el País valenciano durante el siglo XVII»*. València, *Saitabi*, XXXV, pp. 127-150 (1985).
- FERRER I MALLOL, M^A. TERESA: *-La frontera amb l'Islam en el segle XIV al País Valencià. Cristians i sarraïns al País Valencia*. Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 530 pp. (1988).
- Els sarraïns de la Corona catalana-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*. Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, 427 pp. (1987).
- FERRER NAVARRO, RAMÓN: *La exportación valenciana en el siglo XIV*. Saragossa C.C.I.C., 366 pp. (1977).
- FONSECA, DAMIÁN: *Relacion de lo que passo en la expulsión de los moriscos del reyno de Valencia*. Roma, Iacomo Mascare, 478 pp. (1612).
- GARCÍA CÁRCEL, RICARDO: *-«El Censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI»*. València, *Saitabi*, XXVI, pp. 171-188 (1976).
- «La ganadería valenciana en el siglo XVI»*. València, *Saitabi*, XXVII, pp. 79-87 (1977).
- Las Germanías de Valencia*. Barcelona, edicions Península, Història/ Ciència/ Societat, 119, 318pp. (1975).
- Herejía y sociedad en el siglo XVI. La inquisición de Valencia (1530-1609)*. Barcelona, edicions Península, Història/Ciència /Societat, 159, 350 pp. (1980).
- GARCÍA CÁRCEL, R.; CISCAR PALLARES, E.: *Moriscos i agermanats*. València, Estel, 190 pp. (1974).
- GARCÍA CÁRCEL, R.; MORENO MARTÍNEZ, DORIS: *Inquisición, historia crítica*. Madrid, Artes gráficas Huertas S.A., 405 pp., (2000).
- GARCÍA MARTÍNEZ, SEBASTIÁN: *Bandolers, Corsaris i Moriscos*. València, Editorial 3 i 4, 210 pp. (1980).
- GIRONÉS GUILLEM, IGNASI: *Los morisquillos*. Pàgina web: <http://www.ignasigirones.com>.
- GÓMEZ, VICENTE. *Breve relación de las virtudes del venerable padre fray Miguel Lázaro de buena memoria*. València, junto al molino de Rovella (1607).
- HALPERIN DONGHI, TULLIO: *Un conflicto nacional, moriscos y cristianos viejos en Valencia*.

- València, Institució Alfons el Magnànim. 327 pp. (1980).
- HINOJOSA MOLTALVO, JOSÉ: «Las relaciones entre los reinos de Valencia y Granada durante la primera mitad del siglo XV». València, Estudios de Historia de Valencia, Universitat, Secretaria de Publicacions, pp.91-160 (1978).
- JUAN XIMENEZ, P.Fr.: *Vida del beato Juan de Ribera*. València, imprenta Joseph de Orga, 592 pp.(1798).
- LABARTA, ANA: *La onomástica de los moriscos valencianos*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 255 pp. (1987).
- LAPEYRE, HENRI: *Geografía de la España morisca*. València, Diputación Provincial, serie Història i Societat n.4, 344 pp. (1986).
- LES MORISQUES ET LEUR TEMPS: Table ronde Internationale (4-7 juillet, 1981)*. Montpellier, Université Paul Valéry. Centre National de la Recherche scientifique, 538 pp.(1983).
- MACHORDOM COMINS, ALVARO: *La expulsión de los Moriscos. Proceso histórico a Felipe III*. València, Alvaro Macordom Comins, 286 pp. (2000).
- MATEU LLOPIS, FELIP: «Archivos valencianos», Madrid, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LIX, pp. 7-37 (1953).
- MUÑOZ Y GAVIRA, JOSÉ: *Historia del alzamiento de los moriscos, su expulsión de España y sus consecuencias en todas las provincias del reino*. Madrid, Establecimiento tipográfico Mellado, 195 pp. (1861).
- MUÑOZ LUCIENTES, MIGUEL E.: *Descripción de los pueblos, yglesias, y parrochias pertenecientes al arzobispo de Valencia fuera de su capital sacadas de sus archivos*. Madrid, Manuscrit 9/5.440 de la Real Acadèmia de la Història.
- NADAL, JORDI: *La población española, Siglos XVI a XX*, Barcelona, Ariel (31 edició), 239 pp. (1976).
- NAVARRO GALINDO, ELVIRA: *Geografía agraria de Bétera*, Memòria de llicenciatura dirigida pel catedràtic Dr. Antonio Lòpez Gómez. Facultat Filosofia i Lletres de València (1966).
- ORTEGA CORTÉS; ÁLVAREZ DE BAQUEMADA; ORTEGA ZÚÑIGA: *Bularium ordinis militiae de Calatravae*. Madrid (1761 i facsímil de 1981).
- PARDO MONTERO, JUAN FRANCISCO: «“Per salvar la seua Ley”, juicio y castigo de la villa de Benaguacil contra Carlos V, (1525-1526)». Madrid, *Sharq al-Andalus*, 14-15, pp. 113-154 (1997-1998).
- PEÑARROJA TORREJÓN, LEOPOLDO: *Moriscos y repoblación en el Reino de Valencia. La vall d'Uixó (1525-1625)*. 2 vv. València, Del Cènia al Segura (1984)
- PÉREZ CAÑAMARES, ENRIQUE: Director del projecte Los Moriscos. Pàg. web: <http://www.losmoriscos.es>
- PINILLA PÉREZ DE TUDELA, REGINA: *Valencia y doña Germana: castigos de agermanados y problemas religiosos*. València, Generalitat de València. Consell valencià de cultura, 92 pp. (1994).
- PONS BOIGÜES, FRANCISC.: «La Inquisición y los moriscos valencianos». Dènia, *El Archivo*, II, (1887-1888).
- PONS CAMPOS, JUAN M.: -«Aproximación a la población preestadística de Bétera». València, *Saitabi*, 46, pp.365-388. (1996).
- Iglesia Parroquial de la Purísima Concepción de Bétera: estudio histórico y descriptivo de su patrimonio*. Albacete, Liberlibro.com, 246pp (2010).
- Gran Enciclopèdia de Bétera* [obra inèdita].
- PORCAR, PERE JOAN: *Cosas euebengudes en la ciutat y regne de Valencia*. Dietari de... (1589-1629), Madrid, publicació i pròleg a cura de Vicent Castañeda Alcover, 2 vv. (1934).
- REGLÀ, JOAN: *Estudios sobre los moriscos*. Barcelona, Edit. Ariel, 259 pp. 3ª edició (1974).
- RIBES TRAVER, M. ESTRELLA: *Los Anales de la cartuja de Porta-Coeli*. València, Institució Alfons el Magnànim, Documents Histories I, 288 pp. (1998).

ROBRES LLUCH, RAMÓN: -*San Juan de Ribera, Patriarca de Antioquía, Arzobispo y Virrey de Valencia 1532-1611*. Barcelona, Juan Flors, Editor, 522 pp. (1960).

-«Catálogo y nuevas notas sobre las rectorías que fueron de moriscos en el arzobispado de Valencia y su repoblación (1527-1663)». Roma, *Anthológica Annua*, X, pp. 143-191, (1962).

-«Predicadores de moriscos en el pontificado de San Juan de Ribera (1569-1609)» Pag. 301-309. València, *Actas del II symposion de teología histórica (20-22 de abril, 1981)*,

SABORIT, VICENTE (O.P.): *Historia de la vida, virtudes y milagros del beato Luis Bertran, de la Orden de Predicadores*. València, Bernardo Noqués, 518 pp. (1651).

SANCHIS SIVERA, JOSÉ: *Nomenclator geografico-eclésiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*. València, Tipología moderna Miguel Gimeno, 456 pp. (1922).

SUCÍAS APARICIO, JOSÉ: -*Notas útiles para escribir la historia del Reino de Valencia*. Manuscrit de la Biblioteca de l'Ajuntament de València (ca.1911).

-*Templos a la Santísima Virgen en el reino de Valencia*. Serie manuscrita fotocopiada de la Biblioteca Municipal de Valencia (sense data).

VICH MASCÓ, DIEGO: *Dietario (1619-1632)*. València, publicat per Francesc Almarche, Acció Bibliogràfica Valenciana, I, XXIV+249 pp. (1921).

XIMENEZ, JUAN: *Vida del beato Juan de Ribera*. València, imprenta Joseph de Orga, 592 pp. (1798).